ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

**КУРІННА Ганна Вікторівна**

УДК [791.83+394.25]:008(043.3)

# ДРАМАТУРГІЯ ЦИРКОВОЇ ВИСТАВИ В КОНТЕКСТІ КАРНАВАЛЬНО-СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ

Спеціальність 26.00.01 — теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків — 2008

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Харківській державній академії культури Міністерства культури і туризму України.

**Науковий керівник:** кандидат мистецтвознавства, доцент **Житницький Анатолій Зіновійович**, Харківська державна академія культури, професор кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства

**Офіційні опоненти:** доктор мистецтвознавства, професор **Баканурський Анатолій Григорович**, Одеський національний політехнічний університет, завідувач кафедри культурології та мистецтвознавства

доктор мистецтвознавства, професор **Шило Олександр Всеволодович**, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, професор кафедри культурології, м. Харків

Захист відбудеться «__» _____ 2008 р. о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.807.01 у Харківській державній академії культури за адресою: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4, Мала зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії культури за адресою: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4.

Автореферат розісланий «___» _____ 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **С. В. Потрашков**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми** дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю вивчення та теоретичного обґрунтування існуючого, але майже не дослідженого понині феномену драматургії циркової вистави. Це сприятиме вирішенню таких проблем, як популяризація циркового мистецтва через вивчення і пошук джерел та закономірностей існування драматургічних форм циркового видовища; практичне створення циркових вистав, які базуються на драматургічних принципах, науково обґрунтованих у дослідженні; підвищення уваги мистецтвознавців та культурологів до питань теорії драматургії цирку, що повинно позитивно відбитися на підготовці майбутніх майстрів сучасного українського циркового мистецтва.

Дослідження базується на аналізі та теоретичному обґрунтуванні існування специфічної сценарної структури циркового видовища, зміст якого, на відміну від театрального, розкривається виключно через трюкову дію, тоді як слово використовується мінімально.

Аналізуючи історичні джерела циркової вистави та першооснови її побудови на драматургічних засадах виявляється карнавально-сміховий контекст циркового видовища. Поєднання комічного та героїчного, ексцентричність та дивертисментність, гра, карнавально-імпровізаційний елемент — усі ці ознаки, характерні майданному мистецтву, притаманні цирковому видовищу в цілому та закладені в його часткових проявах.

Циркова драматургія вже цілеспрямовано досліджувалася в працях науковців М. І. Немчинського (драматургія циркового номера), С. М. Макарова та А. З. Житницького (драматургія клоунади). Але системного дослідження, присвяченого загальним питанням драматургії циркового видовища в цілому, понині не здійснювалося.

Об’єктивне вивчення зазначеної теми сприятиме усуненню «білих плям» в історії драматургії циркової вистави, обґрунтуванню теоретичних засад її існування. Зрозуміло, що вирішення таких завдань потребує урахування як позитивного, так і негативного набутого досвіду циркового мистецтва. У цьому контексті комплексне вивчення драматургії циркової вистави зумовило актуальність теми дисертаційного дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана на кафедрі культурології ХДАК згідно з базовою темою «Проблеми історії та теорії культури» та науково-дослідницькою темою кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства ХДАК «Текст драми і театр». Робота узгоджена з «Тематичним планом наукових досліджень кафедр Харківської державної академії культури на період 2006–2010 рр.», затвердженим вченою радою ХДАК (протокол №8 від 27.02.2006 р.), та відповідає темі кафедри культурології Харківської державної академії культури «Дослідження з теорії та історії культури».

**Мета і завдання дослідження. Метою** дослідження є науково-теоретичне обґрунтування закономірностей існування драматургії циркової вистави та визначення стану драматургії цирку як складової світової карнавально-сміхової культури в контексті сьогодення.

Для досягнення поставленої мети в дослідженні передбачено вирішення таких **завдань:**

- простежити провідні напрями вивчення циркової драматургії у проблемному полі циркознавства;
- дослідити основні етапи та тенденції розвитку карнавально-сміхової культури, їх взаємозв'язок із сучасним мистецтвом цирку;
- визначити і проаналізувати основні носії сміхових елементів карнавально-сміхової культури та мистецтва цирку;
- визначити роль драматургії цирку як складової світової карнавально-сміхової культури;
- здійснити теоретичне обґрунтування основних засад та закономірностей побудови драматургії циркової вистави;
- проаналізувати сучасний стан драматургії вистави в українському цирку;
- спрогнозувати можливі шляхи подальшого розвитку драматургії сучасного українського цирку;
- дослідити соціально-громадський та культурологічний аспекти існування драматургії сучасного українського цирку.

*Об'єктом дослідження* є циркове мистецтво в контексті розвитку карнавально-сміхової культури.

*Предмет дослідження* — особливості драматургічної побудови циркових вистав на теренах України та СНД, що відбивають традиції національної та світової карнавально-сміхової культури.

*Методи дослідження*. Відповідно до сформульованих у дисертації завдань, методологічну основу дослідження становлять: культурологічний підхід, який дозволяє розглянути драматургію циркової вистави в культурному контексті, використовуючи методи логіки, соціології та семіотики; структурно-функціональний підхід (з метою виділення основних структурних елементів карнавально-сміхової культури та драматургії циркової вистави і дослідження їхньої ролі, використовуючи методи класифікації та структуризації); системний підхід (при комплексному дослідженні драматургії циркової вистави в контексті розвитку карнавально-сміхової культури). Окрім того, під час дослідження застосовувалися: діалектичний метод (при обґрунтуванні причинно-наслідкових зв'язків, процесів диференціації та інтеграції циркового видовища); порівняльно-історичний метод (при виявленні подібності та відмінності між явищами, що вивчаються); методи термінологічного аналізу й операціоналізації понять (при визначенні змісту ключових понять дослідження); метод дослідження причинної послідовності (у контексті розкриття ідеї в результаті створення циркової драматургії). У процесі аналізу драматургії циркової вистави (зокрема окремих циркових сценаріїв та програм) використано методи мистецтвознавчого та циркознавчого дослідження. Провідними методами є історичний, функціональний і феноменологічний. Усі методи використані комплексно, що надало можливість ґрунтовно вивчити об'єкт дослідження в різноманітних аспектах та проявах.

*Хронологічні межі дослідження* визначені метою і завданням роботи. Залучені до аналізу сценарії та описи циркових вистав належать до кінця XX — початку XXI ст. Розглядаючи історичний аспект існування драматургії циркової вистави, автор звертається і до репертуарних джерел кінця XIX — середини XX ст.

*Географічні межі* долучених до аналізу матеріалів — здебільшого Україна та країни пострадянського простору; Харків як один з центрів циркового мистецтва України.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що вперше здійснено комплексний культурологічний аналіз історичних джерел та сучасного стану драматургії циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури:

- на основі вивчення та критичного осмислення й узагальнення понині не вивчених архівних джерел, документів і спеціальної літератури розкрито та теоретично обґрунтовано такий феномен культури України та світового циркового мистецтва, як драматургія циркової вистави;
- проаналізовано сучасний стан драматургії українського цирку;
- уточнено та досліджено історію виникнення й особливості існування драматургії циркової вистави як важливого фактора культурного життя суспільства;
- уточнені можливі шляхи подальшого розвитку драматургії циркової вистави;
- отримав подальший розвиток аналіз соціально-громадського та культурологічного аспектів драматургії українського цирку.

**Практичне значення одержаних результатів.** Теоретичні положення дисертації можуть використовуватися в науковій, творчій та педагогічній діяльності, зокрема, під час написання узагальнюючих праць з історії драматургії вітчизняного циркового мистецтва; підготовки лекційних курсів з історії цирку та сценарної майстерності; спецкурсів з проблем мистецького життя країни; у практичній діяльності драматургів, режисерів, мистецтвознавців, істориків та теоретиків циркового мистецтва.

Результати дослідження використано при розробці програм та навчально-методичних матеріалів до курсу «Сценарна майстерність».

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дисертаційного дослідження викладено й обговорено на 10 наукових конференціях. Серед них — міжнародні: «Международные чтения молодых ученых памяти Л. Я. Лившица» (ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2005, 2006); «Традиція і культура» (Київ, 2006); «Освіта, культура та мистецтво в добу цивілізаційної глобалізації» (ХДАК, 2007); всеукраїнські: «VII Всеукраїнська науково-творча конференція “Музичне і театральне мистецтво в дослідженнях молодих мистецтвознавців”» (ХДУМ, 2007); регіональні: «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (ХДАК, 2005, 2006, 2007), Четверті мистецтвознавчі читання «Драма, вистава, глядач…» (ХДАК, 2006), VIII електронна наукова конференція «Теорія і практика матеріально-художньої культури» (ХДАДМ, 2006).

Концепція, наукові положення, результати і текст дисертаційного дослідження обговорені на теоретичному семінарі кафедри культурології Харківської державної академії культури.

**Публікації.** Основні результати дослідження викладено в 15 публікаціях, серед них: 5 статей у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та в тезах і матеріалах наукових конференцій.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (254 найменування) та додатків (54 сторінки). Загальний обсяг дисертації — 240 сторінок, основний зміст поданий на 164 сторінках тексту.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами дослідження; визначено мету і завдання дисертаційного дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні засади, сформульовано наукову новизну роботи, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; подаються дані про апробацію результатів дослідження та перелік публікацій автора.

**Перший розділ «Теоретико-методологічні основи дослідження драматургії циркової вистави як феномену карнавально-сміхової культури»** складають: огляд першоджерел, термінологічний аналіз базових понять, характеристика методів дослідження.

*У підрозділі 1.1. «Теоретичні засади дослідження»* подано стислий огляд наукових праць з проблематики дослідження, визначені важливі для роботи джерела з циркознавства; систематизовано та проаналізовано розвиток вивчення драматургії циркової вистави в циркознавстві, в результаті чого встановлено недостатність її висвітлення науковою спільнотою.

*У підрозділі 1.2. «Термінологічний аналіз проблем циркознавства»* систематизовано специфічні терміни дослідження. Понятійний апарат з питань циркової драматургії, наведений в циркознавчих енциклопедичних виданнях «Цирк. Маленькая энциклопедия» (1979 р.) та «Цирковое искусство России. Энциклопедия» (2000 р.), потребує суттєвої корекції та уточнень. Особливо це стосується термінів «драматургія циркової вистави» або «вистава циркова»,

нових сучасних термінів іншомовного походження. Уперше на основі вищезазначеного обґрунтовано дефініції важливих для цього дослідження термінів: *драматургія циркової вистави* — літературний твір (сценарій), призначений для втілення на арені цирку; твір, що складає основу цілісного циркового видовища, створений з дотриманням композиції, сценарного ходу тощо з урахуванням специфіки циркового мистецтва. Відповідно, *вистава циркова* — циркове видовище, побудоване за всіма законами драматургії. Частіше вона складається з двох частин та перерви між ними; з параду-але, різноманітних за жанрами номерів та атракціонів. Специфічною відмінністю циркової вистави від інших видів видовищних мистецтв є трюкова дія та обмеженість мовного навантаження.

Здійснений аналіз також довів: якщо циркознавство в Росії вже має традиції термінологічного дослідження, то в Україні цей процес потребує розвитку. Постійне прискіпливе уточнення багатьох класичних термінів циркового мистецтва, і особливо нової циркознавчої термінології; її вивчення та рубрикація мають бути першочерговим завданням і фундаментом циркознавства.

*У підрозділі 1.3. «Методи та методика дослідження»*, на підставі висунутих гіпотез дослідження, обрано чинний методологічний інструментарій.

Сутність авторської концепції полягає в намаганні довести, що сучасна циркова вистава існує за всіма загальними закономірностями драматургії, синтезує надбання карнавально-сміхової культури та підпорядковує їх певному сценарному задумові. Саме в цьому контексті можна говорити про сучасну драматургію циркової вистави як складне поліфункціональне явище соціально-культурологічного змісту, що відображає дійсність та перебуває в постійному пошуку нових напрямів свого розвитку.

Дослідження ґрунтується на культурологічному, структурно-функціональному та системному підходах, використовувалися методи класифікації та структуризації, діалектичний та порівняльно-історичний методи, методи термінологічного аналізу, операціоналізації понять, дослідження причинної послідовності, методи мистецтвознавчого та циркознавчого дослідження. Провідними методами є історичний, функціональний і феноменологічний. Загальнотеоретичне значення для циркознавчо-теоретичного осмислення феноменів культури мають фундаментальні культурологічні,

літературознавчі, мистецтвознавчі, філософські праці М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, І. М. Дзюби, М. С. Кагана, І. Я. Франка, Й. Хейзинги; В. Г. Бєлінського, М. О. Бердяєва, Д. С. Ліхачова, О. М. Лука, О. М. Панченка, Н. В. Понирко, В. Я. Проппа; праці з циркознавства В. Ю. Ардова, В. О. Володимирова, Ю. А. Дмитрієва, А. З. Житницького, Є. М. Кузнєцова, С. М. Макарова, М. І. Немчинського, В. М. Сергуніна; зарубіжних авторів Р. Крофт-Кука, П. Коутса, Б. Хьюгіла, Е. Келлі, Е. Річе тощо.

*У висновках до розділу 1* зазначаються основні отримані результати; наводяться посилання на особисті наукові праці здобувача.

**У другому розділі «Феномен карнавально-сміхової культури та традиції драматургії циркової вистави: історичний аспект»** охарактеризовано етапи і тенденції розвитку карнавально-сміхової культури та її зв'язок з мистецтвом цирку; розглядається питання драматургії цирку як складової карнавально-сміхової культури; аналізуються актуальні проблеми вивчення історії драматургії цирку та її художньої специфіки як різновиду драматичного роду літератури.

*У підрозділі 2.1. «Етапи і тенденції розвитку карнавально-сміхової культури та мистецтво цирку»* досліджено сутність, етапи і тенденції розвитку карнавально-сміхової культури; зв'язок циркового мистецтва з означеною культурою на різних етапах розвитку. Зокрема виокремлено та детально проаналізовано: 1) сакральні свята епохи Античності; формування в цю добу первинних циркових жанрів (дресура, жонглювання, гімнастика на ременях тощо); 2) блазневі свята Середньовіччя; формування традиції «поверхової емоційності»; 3) майданні свята і театральні форми доби Ренесансу; невідповідність зовнішнього сміху внутрішньому стану людини, процес жанрової дефініціації в цирковому мистецтві; 4) ярмарково-майданні свята Нового часу; «особистий», «інтимний» сміх; диференціація циркових жанрів; 5) карнавальні свята XX ст. та сучасності; орієнтованість на різні види сміху: від поверхового до інтимного, «елітарного»; у сучасному карнавалі — висміювання самих себе, містифікація, маскування, блюзнірство.

Підсумовано, що нині циркове мистецтво органічно синтезує надбання попередніх етапів свого розвитку, однак спрямовує їх у сучасний ракурс; карнавальні форми особливо притаманні парадуале; спільною є драматургічна конфліктна сутність та композиція обох видовищ.

*У підрозділі 2.2. «Драматургія цирку як складова частина карнавально-сміхової культури»* досліджуються джерела циркової драматургії, закладені у різноманітних формах карнавально-сміхової культури. Традиції циркової композиції та фабули почали формуватися в епоху Античності завдяки античному театру й окремим сценкам античних мімів (С. М. Макаров). Середньовічний карнавал з традицією маскування (маска комедіанта) та особистий, інтимний сміх Ренесансу особливо позначилися на клоунському репертуарі циркової вистави. При цьому за часів Античності та Середньовіччя в первісних драматургічних творах велика увага приділялася побутовим деталям; в епоху Ренесансу починали розмежовувати «зовнішній» та «внутрішній» стан людини. Сміх являв собою головну складову давньоруських свят та ігрищ, мистецтва скоморохів, фольклорного театру. У драматургії використовувалося глузування над панами та державними правителями. Драматургія XIII–XIX ст. відзначалася особливою тематичною урочистістю; за часів війн та революцій актуальною стала проблематика сьогодення, яка відбивала ті чи інші важливі історичні події життя країни; проблематика кінця XX ст. відзначалася різноманітністю тем, зокрема побутових, соціальних, політичних, де центральним питанням стає пошук героєм власного «Я». У сучасному цирковому мистецтві елементи карнавально-сміхової культури виявляються в малих драматургічних формах, значних тематичних видовищах, тематичних оглядах, сюжетних пантомімах, а також в окремих номерах будь-якого жанру.

*У підрозділі 2.3. «Актуальні проблеми вивчення історії драматургії цирку»* завдяки аналізові численних архівних і літературних джерел виявлено основні проблеми, що виникли в процесі розвитку та становлення драматургії циркової вистави. Зазначено, що літературна іпостась існування драматичного різновиду мистецтва цирку стала можливою лише в 1947 р., зокрема завдяки Д. С. Альперову. Однак драматургія циркового видовища існувала у вербальній формі незалежно від появи традиції літературної фіксації.

На численному матеріалі в підрозділі досліджено історію і репертуар циркових вистав: від балаганних арлекінад до видовищ сучасності. Значна частина присвячена аналізові архівних матеріалів, що стосуються репертуарного питання харківських цирків (1872–1967 рр.) У результаті стверджується, що на кожному етапі свого генезису циркова вистава стояла разом з цілим спектром драматургічних проблем: примітивність сюжетів балаганних видовищ та гумору; вирішення в цирковій виставі «глобальних» питань людства; пошуки нових шляхів для зацікавлення глядача та не зовсім вдале, іноді шокуюче, поєднання театру й цирку, що врешті-решт призвело до цілковитої театралізації циркової вистави в російському цирку С. Чинизеллі, А. Саламонського, братів Нікітіних і М. Труцци; і, зрештою, до прагнення сучасного цирку щодо створення цілісної, стилістично виваженої вистави з чіткою драматургією. Підкреслюється, що репертуарне питання було особливо актуальним в усі часи. Нині воно є першочерговим, а професія драматурга циркового видовища лише набуває свого особливого значення.

*У підрозділі 2.4. «Художня специфіка драматургії цирку як різновиду драматичного роду літератури»* увага зосереджується на літературному існуванні драматургії циркового видовища, доводиться одне з положень гіпотези про належність сценарію циркової вистави до драматичного роду літератури. Зазначається, що циркове видовище створюється на основі загальнодраматургічних правил, а його сценарій є одним з різновидів драматургії. Він має зовнішню і внутрішню композицію (або архітектоніку), драматургічний конфлікт, єдину дію, сценарний хід тощо. Драматургу, який створює цілісну циркову виставу, необхідно «розрахувати» майбутню дію на арені: знайти яскраве і захоплююче вирішення прологу; поставити номери в такій послідовності, щоб зацікавлення глядачів до вистави з кожним номером зростало; продумати фінал видовища (зважаючи на те, що закінчувати програму найкраще найвидовищнішим та найскладнішим атракціоном або номером). Крім того, циркова вистава обов'язково повинна мати наскрізну тему (іноді заявлену в параді-але) та ідею (зазвичай, вона випливає із сукупності номерів, які складають програму). Необхідно зважати й на те, що в цирковому сценарії (на відміну від сценаріїв інших видовищних видів мистецтв) зміст розкривається переважно через специфічну трюкову дію, слово

ж використовується мінімально; а головною структурною одиницею є завершений за змістом номер, він же — епізод. Імовірно, що цирковий сценарій міг би наблизитися до сценарію Lesedrama (п'єси для читання), однак складність літературного опису трюкової дії не дозволяє зробити це можливим.

*У висновках до розділу 2* зазначаються результати дослідження; наводяться посилання на особисті наукові праці здобувача.

**У третьому розділі «Сучасна драматургія цирку: соціально-громадський та культурологічний аспекти розвитку»** розглядається сучасний стан циркового мистецтва в Україні; досліджена проблематика драматургії сучасної циркової вистави; висвітлено її аспекти, зокрема соціологічний та культурологічний.

*У підрозділі 3.1. «Драматургія циркової вистави та сучасний стан циркового мистецтва в Україні: можливі шляхи подолання кризи циркового мистецтва пострадянських часів»* проаналізовано сучасний стан українського циркового мистецтва та драматургії циркової вистави; визначено можливі шляхи подолання кризи, що виникла. Виокремлено найпоширеніші типи сучасних циркових вистав: збірні; театралізовані, або сюжетні; циркові вистави типу «цирк на кризі» та «цирк на воді»; одножанрові циркові вистави. Окреслено чотири складові частини сучасної збірної циркової вистави: пролог (парад-але), два відділення, фінал (парад-але). Наголошено, що криза циркового мистецтва 1980–90-х рр. вплинула і на сучасний цирковий репертуар: порушення циркового «конвеєра», недостатнє фінансування державних цирків (демонстрація номерів, порівняно недавно вже показаних у тому чи іншому цирку); збіг періоду кардинальної перебудови циркової структури зі зміною циркових поколінь (проблема однакової рівності та якості номерів); еміграція циркових артистів (численні цирки України залишилися майже без репертуару); недостатня кількість та якість клоунського репертуару тощо. Ці проблеми потребують негайного вирішення. Однак криза, яка існує, може стати і своєрідним рушієм, що сприятиме модернізації циркового мистецтва і запровадженню в ньому певних інновацій. У цьому сенсі можливий доволі помітний вплив на драматургічні форми «радянської» циркової школи західного циркового мистецтва («філософського» та «сюжетного» цирків).

*У підрозділі 3.2. «Проблематика драматургії сучасної циркової вистави»* окреслено спектр найбільш розповсюджених проблематик драматургії циркового видовища й етапи їх трансформацій; на основі аналізу репертуару сучасних циркових вистав визначаються їх найпоширеніші групи. Йдеться про те, що тематична проблематика є вирішальним важливим чинником подальшого розвитку циркової драматургії та мистецтва цирку в цілому. Розрізняються: соціально-побутові теми (стосунки дітей та батьків, між сусідами, колегами тощо); ліричні (інтимні стосунки: кохання, дружба); проблематика філософського змісту (питання про сенс життя, роздуми про світ та місце у ньому людини тощо).

Виокремлено сучасні напрями драматургії циркової вистави: «сюжетний» (як такий, що поєднує образність, сюжет та спільну концепцію всіх номерів програми) та «філософський цирк» (що відрізняється чітко визначеним філософським підґрунтям). Драматург, який працює над створенням циркової вистави «філософського» значення, може спрямувати свою роботу, перш за все, на розкриття образного змісту. Асоціативний ряд, у такому разі, створює образ; образ перетворюється на дію (асоціація — образ — дія). Підкреслюється, що ігнорування важливих традицій теорії драматургії циркової вистави та неточне визначення її проблематики призводять до різкого зниження якості циркового сценарію.

*У підрозділі 3.3. «Соціально-громадський аспект розвитку драматургії циркової вистави»* аналізується соціально-громадське значення циркового мистецтва загалом та драматургії циркової вистави зокрема. Сьогодні в Україні однією з найбільших проблем циркового мистецтва є стрімка втрата його популярності. Поступово, як наслідок кризи, виникли нові соціальні суперечливі поняття «корпоративного» і «рядового» циркового глядача. «Корпоративний» — такий, який має спільні професійні інтереси; вистава для такого глядача замовляється з метою налагодження в колективі (глядачем) дружніх стосунків, підвищення авторитета керівника колективу. У такому разі вона, здебільшого, є лише приводом, допоміжним засобом для досягнення мети керівництва фірми, компанії тощо. Натомість «рядовий» глядач — той, який має різні професійні інтереси і приходить до цирку для задоволення власних потреб. На основі аналізу контингенту циркових глядачів виявлено можливість створення нових напрямів та форм драматургії циркового видовища.

*У підрозділі 3.4. «Драматургія циркової вистави в загальному контексті видовищних мистецтв: культурологічний аспект»* досліджено проблему функціонування драматургії циркової вистави у видовищній та ігровій культурі. Циркова вистава — це особливе відбиття народного світогляду та ментальності у видовищних культурних формах. Сміхові елементи, інверсії, гротеск, пародії, перевага ігрових форм — усі ці складові масового свята притаманні і цирковому видовищу. Драматургія циркової вистави також наближається до сутності видовищної народної культури: у ній об'єкт відображення — людина, стосунки між людьми; вона, як і демонстративний фольклор, формує ціннісні орієнтації особистості, певним чином «регулює моральність». Проте в цирковій виставі, залежно від жанру того чи іншого номера, глядач є пасивним спостерігачем, він саме «спостерігає дію» (окрім жанру клоунади, де можлива участь глядача в дії вистави). Основою видовищної культури, зокрема циркового видовища, є свято. На святі — усі рівні, простір циркової вистави набуває особливого видовищного змісту, а її драматургія надає можливість глядачеві переживати цілий спектр емоцій, які не знаходять свого відображення в сучасному житті.

Виокремлено важливу складову циркового видовища — гру. Встановлено, що принциповими розбіжностями між поняттями в значенні «гра» (за Й. Хейзингою «Homo Ludens: статьи по истории культуры») та «циркова вистава» є те, що остання відбувається тут і зараз, її не можна призупиняти, починати спочатку або переносити на інший час; глядач не може вносити в неї свої правила — він або приймає правила гри, або ні. Однак виокремлюються не всі положення з цього питання, а лише ті функції видовищної культури і демонстративного фольклору, які є тотожними специфіці мистецтва цирку; становлять невід'ємну частину української культури. Гіпотеза про те, що драматургія циркової вистави за своєю сутністю становить поліфункціональне явище, знаходить своє підтвердження.

*У висновках до розділу 3* зазначаються основні результати та наводяться посилання на особисті наукові праці здобувача.

## ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто поставлену мету дисертації, вирішено всі завдання, що дозволило дійти таких **висновків.**

1. У результаті аналізу провідних напрямів вивчення циркової драматургії, виявлено недостатність дослідження обраної галузі, особливо у вітчизняній науці, хоча нині існує потреба якісного теоретичного розвитку українського циркознавства та практичного вдосконалення циркового репертуару. Це визначило актуальність дослідження. Вихідні гіпотези та концепція дослідження в цілому можуть використовуватися у подальших теоретичних розробках драматургії циркової вистави.

2. Виявлено та досліджено п'ять основних етапів та тенденції розвитку карнавально-сміхової культури, їх взаємозв'язки з сучасним мистецтвом цирку. На основі цього встановлено, що сучасне циркове мистецтво гармонійно поєднує здебільшого всі тенденції карнавально-сміхової культури на різних етапах її розвитку.

3. З'ясовано, що носієм сучасної карнавально-сміхової культури є клоун. Існуючи у двох різновидах — Рудого та Білого, сучасний клоун втілює у своїх масках «поверховий» блюзнірський сміх Середньовіччя (маска Рудого) й «особистий», «інтимний» сміх Ренесансу (маска Білого), використовуючи прийоми перебільшення, перетворення, буфонади, ексцентрики, гротеску. Аналіз сучасних клоунських реприз та антре дозволяє перевірити гіпотезу дослідження про те, що численні сміхові елементи, прийоми і форми сучасної циркової драматургії походять з видовищ карнавально-сміхової культури, та отримати позитивний результат.

4. На основі вивчення циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури й обґрунтування карнавально-сміхової сутності її драматургії доведено, що численні сміхові елементи та прийоми сучасної циркової вистави мають безпосередні витоки з карнавалу, майданних блазневих свят, різноманітних театральних форм. З'ясовано, що найчастіше елементи карнавально-сміхової культури виявляються в малих драматургічних формах цирку, а також у параді-але, який поєднує різноманітні риси карнавалу, зокрема маскування, ексцентричність, гру та імпровізаційність.

5. Теоретично обґрунтовано основні засади та закономірності побудови драматургії циркової вистави. З'ясовано, що за всіма показниками сценарій циркової вистави належить до драматичного роду літератури (що, у свою чергу, є підтвердженням гіпотези дослідження), проте його існування як Lesedrama небажане, адже в такому разі цирковий сценарій втрачає найсуттєвіше — свою циркову сутність, основою якої, як уже зазначалося, є трюкова дія. Опис останньої є, радше, механічним, скрупульозним, технічним, аніж літературним.

6. Проаналізовано сучасний стан драматургії вистави українського цирку. Для драматургії сучасної циркової вистави характерні такі напрями: збірні циркові програми (найпоширеніші), сюжетні, театралізовані вистави, вистави «філософського» цирку. Виявлено також недостатню вивченість окресленого питання, яке характеризує стан сучасного знання про драматургію циркової вистави. Більшість драматургів циркової вистави приходять до цирку з інших видів мистецтв (естрадного, кіно-, літературної творчості), не маючи навичок написання циркового сценарію. Саме тому вважаємо за необхідне запровадження певних навчальних заходів з репертуарних питань: майстер-класів, курсів підвищення кваліфікації сценаристів різного профілю при ВНЗ мистецької спрямованості, окремих спеціальних курсів «Драматургія циркової вистави» в спеціалізаціях «Режисер цирку», «Драматург театру», «Драматург кіно і телебачення» тощо.

7. Виявлено, що кризовий етап 90-х рр. XX ст. особливо негативно позначився на якості циркового репертуару. Ця проблема є актуальною і для розвитку сучасного циркового мистецтва. Спрогнозовано, що напрям «філософського» цирку може стати визначальним у подальшому формуванні драматургії циркової вистави. У зв'язку з цим окреслено метод створення вистави «філософського» напряму, що базується на асоціативному образному мисленні драматурга за умовною схемою: асоціація — образ — дія. Цей метод передбачає більш глибоке, чуттєве бачення вистави; дозволяє застосовувати різні видові, стильові та жанрові прийоми, образну виразність цирку на основі використання всіх драматургічних засад циркового видовища.

8. Досліджено соціально-громадський та культурологічний аспекти існування драматургії сучасного українського цирку. Драматургія циркової вистави є невід'ємною складовою соціокультурного процесу; важливим феноменом культури; дозволяє характеризувати національну диференціацію, ціннісну орієнтацію та естетичні вподобання суспільства на конкретних етапах його розвитку. Наголошується на тому, що драматургія циркової вистави — явище поліфункціональне, його ж значення, згідно з сучасними науковими вимогами, тільки починає формуватися. Необхідно продовжувати дослідження в цьому напрямі, розглядаючи циркове мистецтво в цілому та драматургію циркової вистави як явище зокрема, з уважною констатацією його формуючих чинників та складових.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Курінна Г. В. Драматургія цирку в контексті сучасної наукової думки: типологічний аспект / Г. В. Курінна // Культура України. [Сер.], Мистецтвознавство. Філософія : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2005. — Вип. 16. — С. 150–156.

2. Курінна Г. В. Деякі проблеми драматургії циркової вистави: від виникнення до сучасності / Г. В. Курінна // Пробл. взаємодії мистец., педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т мистец. ім. І. П. Котляревського. — Х., 2006. — Вип. 17. — С. 258–266.

3. Курінна Г. В. Особливості карнавально-сміхових елементів драматургії циркової вистави / Г. В. Курінна // Культура України. [Сер.], Мистецтвознавство. Філософія : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2006. — Вип. 17. — С. 248–254.

4. Курінна Г. В. Деякі особливості проблематики драматургії сучасної циркової вистави / Г. В. Курінна // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. : зб. наук. пр. — Х., 2007. — Вип. 10. — С. 50–56.

5. Курінна Г. В. Драматургія циркового видовища в контексті концепції гри / Г. В. Курінна // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. : зб. наук. пр. — Х., 2007. — Вип. 12. — С. 80–86.

6. Курінна Г. В. Художня специфіка драматургії цирку як драматургічного роду літератури / Г. В. Курінна // Матеріали десятих

міжнародних читань молодих вчених пам'яті Л. Я. Лівщиця / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2005. — С. 39–40.

7. Курінна Г. В. Етапи та тенденції розвитку карнавально-сміхової культури / Г. В. Курінна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 20–22 квіт. 2005 р. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2005. — С. 154–156.

8. Курінна Г. В. Генезис та еволюція драматургії циркової вистави, її сучасний стан / Г. В. Курінна // Матеріали одинадцятих міжнародних читань молодих вчених пам'яті Л. Я. Лівщиця / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2006. — С. 34–35.

9. Курінна Г. В. До питань тематики та проблематики драматургії сучасного циркового видовища / Г. В. Курінна // Теорія і практика матеріально-художньої культури : VIII наук. конф., 20 груд. 2006 р. : зб. матеріалів / Харк. держ. акад. дизайну і мистец. — Х., 2006. — С. 47–49.

10. Курінна Г. В. Карнавально-сміхові елементи у контексті драматургії цирку / Г. В. Курінна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 25–26 квіт. 2006 р. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2006. — С. 9–10.

11. Курінна Г. В. Проблеми існування драматургії сучасної української циркової вистави як феномену культури / Г. В. Курінна // Традиція і культура : матеріали міжнар. наук. конф., 8–9 груд. 2006 р. / Асоц. «Новий Акрополь» [та ін.]. — К., 2006. — С. 32–35.

12. Курінна Г. В. Специфічні особливості театралізації в драматургії циркової вистави / Г. В. Курінна // Музичне і театральне мистецтво України в дослідженнях молодих мистецтвознавців. Матеріали 7 Всеук. наук.-творчої конф. студ. та аспір. 14–15 берез. 2007 р. / Харк. держ. ун-т мистец. ім. І. П. Котляревського. — Х., 2007. — С. 66–68.

13. Куринная А. В. Образное моделирование реальности в драматургии представлений цирка Солнца (Дю Солей) // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 24–25 квіт. 2007 р. / Харк. держ. акад. культури — Х., 2007. — С. 199–200.

14. Курінна Г. В. Сучасні напрями розвитку драматургії циркової вистави в Україні / Г. В. Курінна // Освіта, культура та мистецтво в

добу цивілізаційної глобалізації : матеріали міжнар. наук. конф., 22–23 листоп. 2007 р. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2007. — С. 178–179.

15. Курінна Г. В. Художня специфіка драматургії цирку як різновиду драматичного роду літератури / Г. В. Курінна // Наук. зап. Харк. нац. пед. ун—ту ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2005. — Вип. 3. — С. 165–172.

## АНОТАЦІЇ

**Курінна Г. В. Драматургія циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури.** — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 — теорія та історія культури. — Харківська державна академія культури. — Харків, 2008.

Дисертація є першою спробою здійснити комплексний культурологічний аналіз драматургії циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури. У роботі досліджуються історичні засади та сучасні особливості циркових вистав України та СНД, які демонструються з урахуванням традицій національної та світової карнавально-сміхової культури. Дослідження проведено на матеріалі драматургії циркової вистави на підставі того, що ця драматургічна форма репрезентує загальний стан циркового мистецтва та є недостатньо вивченою.

Значна увага приділяється дослідженню драматургічної структури сучасного циркового видовища. Зокрема розглядаються питання щодо приналежності циркового сценарію до драматичного роду літератури.

Завдяки результатам дослідження до наукового обігу також введено нові різновиди сучасної циркової вистави, нову циркознавчо-драматургічну термінологію; визначено місце драматургії циркової вистави в сучасному українському видовищному мистецтві.

**Ключові слова:** карнавально-сміхова культура, циркове мистецтво, драматургія, циркова вистава, репертуар, цирк, карнавал, сміх.

**Куринная А. В. Драматургия циркового представления в контексте карнавально-смеховой культуры.** — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 — теория и история культуры. — Харьковская государственная академия культуры. — Харьков, 2008.

Диссертация посвящена изучению драматургической и карнавально-смеховой основ циркового представления. Исследование проведено на материале драматургии циркового представления на основании того, что эта драматургическая форма является наименее изученной репрезентацией общего состояния циркового искусства. Рассматриваются культурологические и цирковедческие аспекты художественно-стилевой эволюции драматургии циркового представления.

Исследование исторического аспекта традиций драматургии циркового представления в контексте феномена карнавально-смеховой культуры показало, что основы современного циркового спектакля формируются еще в эпохах Античности и Средневековья благодаря сакральным, шутовским, площадным праздникам карнавального типа и возникновению первых цирковых жанров. В результате анализа основных этапов и тенденций развития карнавально-смеховой культуры, их взаимосвязи с современным цирковым искусством доказано, что последнее гармонично объединяет практически все тенденции карнавально-смеховой культуры на различных этапах их развития. При этом выделяются типичные носители карнавально-смеховой культуры — шуты и дураки, которые идентифицируются с современными разновидностями клоуна — Белым и Рыжим. Приемы преувеличения, превращения, буффонады, эксцентрики, гротеска являются основополагающими для комической составляющей драматургии современного циркового представления. Также, в сопоставлении с карнавально-смеховыми зрелищами (карнавалом, площадно-шутовским праздником, разнообразными карнавальными формами), общими в цирковой драматургии являются конфликтная основа зрелищ и композиция. Отдельные элементы карнавально-смеховой культуры наиболее выражены в малых драматургических цирковых формах: клоунаде, антре, интермедиях, куплетах, монологах, репризах и особенно в параде-алле.

Должное внимание уделяется драматургической структуре современного циркового зрелища. В частности, обсуждается возможность отношения циркового сценария к драматическому роду литературы. Вызвала дискуссию также возможность его существования как Lesedrama. В исследовании данная идея не поддерживается в связи со спецификой описания в сценарии представления трюкового действия.

В процессе комплексного научного исследования анализируется современное состояние драматургии циркового представления, социально-общественный и культурологический аспекты его существования. Отмечается недостаточный драматургический уровень большинства представлений украинского цирка, а также необходимость улучшения сложившейся ситуации. Особенное внимание уделяется драматургии циркового представления как неотъемлемой части социокультурного процесса, которая представляет важнейший феномен культуры; она позволяет характеризовать национальную дифференциацию, ценностную ориентацию и эстетические вкусы общества на конкретных этапах ее развития.

**Ключевые слова:** карнавально-смеховая культура, цирковое искусство, драматургия, цирковое представление, репертуар, цирк, карнавал, смех.

**Kyrinnaya A. V. Dramatic composition of the circus in the carnival-comical culture. —** Manuscript.

Thesis for a candidate of science degree (specialty 26.00.01 — theory and history of culture). — Kharkiv State Academy of Culture. — Kharkiv, 2008.

This dissertation is a first attempt to make a complex cultural analysis of circus shows in the context of the carnival-comical culture. In our research we investigate historical basics and today's peculiar features of dramaturgic construction of modern circus shows in Ukraine and countries of CIS which have absorbed traditions of national and world carnival-comical culture. The investigation was conducted on the material of dramatic compositions of circus shows as this dramatic form is representative of general conditions of circus art and is the least studied.

For the first time in the history of circus studies we brought into circulation archival and video materials, descriptions of some modern circus

shows that helped us to make a detailed analysis of the represented circus dramaturgy.

As a result of our research we singled out new kinds of circus shows, introduced new circus dramatic terminology and determined the place of dramatic composition of circus art in modern Ukrainian entertainment art.

**Key words:** carnival-comical culture, circus art, dramatic composition, circus show, repertoire, circus, carnival, laugh.

Підписано до друку . . 2008 р. Формат 60х90/16.
Гарнітура «Times». Друк. ризограф.
Ум. друк. арк. 0,9 Тираж 100 прим. Зам. № ____

Надруковано в типографії ХДАК.
61057, м. Харків-57, Бурсацький узвіз, 4.